

НЕВЕНА ВАРНИЦА

О АНТОЛОГИЈАМА ДУБРОВАЧКОГ ПЕСНИШТВА ДРАГОЉУБА ПАВЛОВИЋА И ПИТАЊИМА О КРИЗИ ЧИТАЊА

Српски књижевни историчар Драгољуб Павловић (1903–1966) написао је низ студија и расправа о књижевноисторијским и књижевнотеоријским темама и ауторима који су, првенствено припадали епохама ренесансе и барока, али и онима из средњег века и каснијих периода – од осамнаестог до двадесетог столећа. Након Другог светског рата саставио је три антологије дубровачке поезије,¹ које, како ће се показати, представљају заправо круну његовог научног рада јер овим сегментом он наставља антологичарски рад својих претходника, али истовремено, у великој мери, сажима и сумира своја укупна изучавања дубровачког песништва – како теоријска, тако и књижевноисторијска, а пре свега жанровска. Када је о овом делу његовог рада реч, чини се да није могућно прецизно разликовати термине антологија, избор или хрестоматија, односно, верујемо да оне имају одлике и избора и хрестоматија, пошто у себи обједињавају намеру да се прикаже све оно што је било најбоље у дубровачкој књижевности са циљем да се она целовито историјски презентује савременом читаоцу.

Све Павловићеве антологије садрже изузетно значајне предговоре и коментаре песама у којима се, не само делом понављају и резимирају, већ се и надограђују његова претходна истраживања. Посебно значајан и подстицајан аспект антологија представља разумењост жанровских одредница које се користе. Поред

¹ *Дубровачка поезија : зборник*, Просвета, Београд 1950, 1956²; *Дубровачке ѿгеме*, Ново поколење, Београд 1953; *Дубровачка лирика*, Нолит, Београд 1960.

најопштијег разликовања лирике и поезије, где се поезија јавља као шира категорија и синоним песништва уопште, издвајају се љубавна лирика, песме по угледу на народну поезију, покладне песме, родољубива и пригодна поезија, шаљиве и сатиричне песме и поеме. У појединим сегментима жанровске одреднице које користе данашњи истраживачи дубровачке књижевности не поклапају се са његовим. Тако је, на пример, данас уобичајено да се дела, која он назива поемама, а којима је посветио посебну књигу, одређују као комични или религиозно-моралистички спегови. Сачињавајући избор поема, тј. спегова, имао је на уму да ови песнички текстови могу бити привлачни не само високо стручним читаоцима, него и широј читалачкој публици, како је говорио. Нашег књижевног историчара, дакле, одликовала је веома изражена свест о томе да би старију књижевност требало приближити, пре свега млађим читаоцима – ученицима и студентима – и то не само онима који су струком уско везани за литературу, него и свима осталима. Тиме се он, са једне стране, придружио својим претходницима који су са истим мотивима састављали хрестоматије и изборе из средњовековне и дубровачке књижевности: Милану Решетару, Миливоју Башићу, Светозару Матићу али, са друге стране, истовремено је и сам постао претходник онима који су изабрали да наставе проучавање литературе коју је и сам изучавао.

Даље, Драгољуб Павловић често је, пишући текстове различитих намена, отворено указивао на проблеме са којима се сусрећу читаоци покушавајући да разумеју дубровачку поезију. „Проговарао” је као професор који је помагао, како својим студентима, тако и другим читаоцима да лакше и боље разумеју приморску лирику да би у потпуности открили њене праве вредности. Свестан је био, а све више свесни смо и ми, да читаоцу знатне тешкоће за разумевање стихова представљају њихов језик и дикција, који са мноштвом архаичних речи и инверзија захтевају извештан напор при читању. Али, како је оптимистично тврдио, и тачно, када се са мало више добре воље, и уз помоћ коментара и речника, савладају прве тешкоће, читаоци не могу а да не осете сву чар ове распеване, мелодиозне и богате лирике. Требао би још једном нагласити да се увек има у виду да песме дубровачких песника нису биле само читане, као што се то чини данас, већ су биле певане најчешће уз пратњу леута. Због тога, засигурно су деловале далеко импресивније иако нама данас, понекад, могу изгледати поприлично конвенционалне. У сваком случају, у своје време оне су задовољавале укус и потребе ондашње публике. У том погледу нарочиту пажњу заслужују песме

које су мање или више писане по угледу на народну поезију, која је у овом првом и временски врло удаљеном укрштању са уметничком лириком показала сву моћ и богатство народног стваралаштва. Сегмент вредности дубровачког песништва управо појачавају овакве везе. Линије додире са средњовековном и усменом културом, историјом и књижевношћу, осветљавају дубровачку књижевност на још један начин, те показују и доказују да је она легитимни део српске културне баштине и баштине осталих народа на јужнословенском простору.

И данас су, верујемо, прве асоцијације на дубровачку књижевност ерудитна комедија и ренесансна и барокна поезија. Тако је, не наводећи, нажалост, изворе, Драгољуб Павловић – сажето и језгровито – истицао да је владавина стиха у Дубровнику била неограничена и да је имала узроке у културним и друштвеним приликама које су почеле да се развијају током 15. века. Важно је истаћи да такав развој није био само плод угледања на италијанску литературу, већ је био, како је и сам рекао, природан израз стварности, потреба и могућности. Као врстан познавалац дубровачких прилика аргументовано је одбранио његове песнике од напада оних који су их гледали само као имитаторе италијанских песника и који су им исувише замерали да су били само ропски подражаваоци савремене италијанске лирике – пре свега Франческа Петрарке и петраркиста, те да се у њиховим песмама ретко може наћи мотив који већ није био опеван. Тај приговор, међутим, може бити оправдан само када говоримо о директним подражавањима и мање или више слободним препевима појединих песама. У највећем броју случајева пак ти „утицаји” нису ништа друго него сличности које су сасвим природне када се расправља о поезији која се развијала у сличним друштвеним и културним срединама.

На развој ренесансне поезије, какву данас познајемо, утицали су и средњовековни песници, глагољашки и народна лирика, па је тако, на пример, култ даме, настао у средњем веку трајао управо посредством трубадурске поезије. На могућно питање откуда доминација љубавне лирике у време хуманизма и ренесансе, наш књижевни историчар, дао је одговор који је, опет, у вези са развојем друштвеноисторијских промена. Истичући које су то темељне основе на којима је почивало песништво ренесансе, навео је да „неограничена владавина стиха”² има своје дубоке узроке у културним приликама под којима је настајала и развијала се старија књижевност у Дубровнику и Далмацији. Тако

² Д. Павловић, „Предговор”, *Дубровачка поезија : зборник*, VII.

је, током петнаестог, а нарочито у шеснаестом веку, дошло до потпуног преображаја улоге жена у друштву и њихов статус се мењао онако како се мењао и напредовао целокупан друштвени живот. Богаћење властеле, али и грађанства, како у европским државама тако и у Дубровачкој републици, условило је промене у свим сферама живота, док се у поезији најсликовитије приказао кроз однос ренесансног човека према жени. Он је био условљен временом, па тако, без обзира којем је социјалном слоју мушкарац припадао, он драгу није могао да виђа ни често, ни дуго, него само онда када би се она појављивала на прозору или одлазила у цркву у друштву старијих рођака. Друштвене околности, дакле, условиле су развој тема и мотива као што су: љубав на први поглед, љубав издалека, репертоар детаља женске лепоте и друго.

Стварни положај жена у Дубровачкој републици, међутим, уопште није био блистав попут оног у поезији. Уочава се огромна диспропорција између слављења даме стиховима и њеног положаја у свакодневици. Занимљиво је да је, разрађујући ово питање, Драгољуб Павловић изнео тезу како је Дубровник по свом социјалном и државном уређењу био изузетно конзервативан град, нарочито у погледу женских права, вероватно услед честих и тесних пословних и политичких веза са Османским царством, па је за породични живот закључио да у себи има „нечег харемског”,³ док је брак био једна врста „трговачке трансакције”.⁴ Оваква и слична запажања о културној историји Дубровника и његовој свакодневици, честа су у студијама нашег аутора, како онима о песницима ренесансе и барока, тако и оним о културноисторијским и друштвеноисторијским приликама Дубровачке републике, а видимо и да заједно врло добро кореспондирају у текстовима различитих намена. Задржимо се, ипак, „испред слике” старог Дубровника који је био на међи – с мора запљуснут утицајима са Запада, а караванским ветровима избраздан утицајима са Оријента. Питање које нам се намеће гласи: колико је, заправо, тадашњи Запад био „ослобођен” традиционалних норми (у прилог овоме сетимо се само, испрених и духовитих примера Лучана де Крешенца из живота патријархалних италијанских породица из педесетих година 20. века)?

Поред љубавне поезије, Дубровник је неговао још једну специфичну врсту – маскерате. У граду са строго аристократским

³ Д. Павловић, „Друштвени положај жене у старом Дубровнику”, *Правда*, XXXVI/1940, бр. 12635–8, 6–9. јануар, 15.

⁴ Исто.

начином управе, сваке године био је организован карневал са, нарочито веселим, бучним и динамичним, покладним недељама. Није случајно што су те свечаности биле веома популарне. Њима су, претпоставља се, представници виших друштвених слојева одвраћали пажњу нижих слојева становика који су били дакако незадовољни друштвеним неједнакостима. И управо су грађани и занталије узимали највише удела у разиграним свечаностима, па није случајно ни то што су карневалске песме писали баш песници из грађанских сталежа дубровачког друштва. Уметничка вредност покладне поезије није можда увек била на потребној висини, али је имала своју друштвену улогу и свакако је верно одражавала једну страну дубровачког живота 16. века (о чему је писао и Павле Поповић у свом огледу о „Новели од Станца”⁵). Поред карневалске поезије несумњив значај имале су и шалтиве и сатиричне песме тј. „уједљиве” песме или „ругалице” како су их још називали. По својој раскалашности и ласцивности овакве песме често су прелазиле границе пристојности, али су неговане и биле су врло популарне код свих, па их је, према речима Милана Решетара „радо слушала најфинија господа, мушка и женска”.⁶ Да је тако и данас, могу да потврде генерације студената српске књижевности. Верујемо да сви уживају у читању, анализи и интерпретацији антологијских песама ове врсте, а понеки се, понекад, и зацрвене.

Такође, као значајни део дубровачког ренесансног песништва, поред маскерата, Драгољуб Павловић видео је и пригодне песме о којима је пак Милан Решетар, пола столећа раније, рекао: „То је без сумње најслабија страна дубровачке лирике – пусто поље на којем царује празна фраза!” Без обзира на такав суд, Павловић је закључио да без тих пригодних песама, на пример, данас не бисмо знали какве је тешкоће у својој књижевној каријери имао Марин Држић. Интересантан је његов поступак којим је пригодне песме сврстао уз родољубиве. Пригодним песмама, подсетимо, обележавао се неки важан догађај или се славила одређена личност. Родољубивим песмама прослављао се, пре свега, Дубровник. Спојем ове две песничке врсте, закључујемо да се посредно славила Дубровачка република јер су се, прослављајући и истичући добра дела заслужних грађана, истицала и родна места којима су припадали.

⁵ П. Поповић, „Новела од Станца”, *Српски књижевни гласник*, XVI, 1925, 34–43.

⁶ М. Решетар, „Преглед развитака дубровачке лирике”, *Анџологија дубровачке лирике*, Српска књижевна задруга, Београд 1894, XI–XII.

Незаобилазна тема у проучавању дубравке литературе и делатности Драгољуба Павловића свакако је барок. Уврштавајући и најзначајније барокне писце у своје антологије, он је у њиховим предговорима отворио и наговестио питања која су била актуелна тада, а која су интригантна и данас. Уочио је, тако, повезаност књижевних врста са одређеним сталежима дубровачког друштва (мелодрама је, на пример, као нови драмски род, била писана и приказивана поглавито од стране представника властелинског сталежа), али и значај, и вредност, пародија љубавне лирике и шаљиве поезије тог типа која је у Дубровнику нарочито негована у 17. веку. Његово виђење поезије која је настала на заласку дубровачке историје заокружује мисао која је захваљујући једној синтагми задобила нашу посебну пажњу. Говорећи о стању у дубровачкој литератури након смрти Игњата Ђурђевића изрекао је да се од тада књижевност свела на *џригодничарску лирику њсеудокласичног џиша*⁷ (истакла Н. В.) и да је пред сам пад Републике постала „живи анахронизам”. Придев *џригодничарска* тако је преузео улогу вредносног суда о поезији ствараној у другој половини и на крају 18. века који је, дакако, далеко од позитивног.

Већ смо напоменули да се Павловић бавио и проучавањима средњовековне књижевности, а пре свега везама између дубровачке литературе и књижевности, културе и историје, пре свега немањићког доба. Повлачио је паралеле са античком књижевношћу, али и указивао да је, поред доминације цркве и религиозне поезије, коју није могао да оспори, мост између средњовековља и препорода представљала тзв. жонглерска поезија, тј. поезија професионалних плаћених певача који су неговали албе, пасторале и стиховане историјске и љубавне романе. Пишући о овоме,⁸ први је изнео податак да те „непристојне песме” које су младе велможе још у Немањино време радо слушале нису у ствари биле ништа друго него жонглерске песме које су са много ласцивних детаља описивале љубавне подвиге и да се помени о таквим песмама и певачима жонглерима могу наћи у архивским документима приморских градова. У дубровачком архиву, како сазнајемо, он сам наилазио је често на вести да је Дубровачка република позајмљивала такве певаче од суседних босанских и српских владара, нарочито за прославе заштитника Дубровачке републике св. Влаха.⁹ Нема, нажалост, пуних података у којим

⁷ Д. Павловић, „Предговор”, *Дубровачка џеозија : зборник*, 2. изд., 22.

⁸ Д. Павловић, „Српска средњовековна књижевност (штампа из рукописа)”, у књизи: *Сџарија југословенска књижевности*, приредио Мирослав Пантић, Научна књига, Београд, 1971, 13–87.

⁹ Исто, 45.

документима дубровачког архива овакви подаци могу да се прочитају. Овде нису наведени, и могуће је да их је Драгољуб Павловић имао забележене на другом месту, вероватно планирајући да их придружи основном тексту када буде саставио целокупну историју књижевности за коју се припремао? У сваком случају, и овако крњи, подаци су од непроцењиве важности јер доказују везе које су постојале и које су одржаване током неколико векова између Дубровачке републике и српске средњовековне државе.

Успостављајући везе даље, наш књижевни историчар описује лук све до 19. столећа, и приморску поезију писану народним језиком упоређује са оном записаном у време Вука Стефановића Карацића. Тиме је, посредно, још једном указао на значај дубровачке књижевности не само као самосталног стваралаштва већ и као сигнала о томе како је у 15. и 16. веку изгледала усмена лирика. Јер, као што је рекао Владимир Ћоровић: „Истина је да би од XV [до] XVIII столећа наша књижевност била готово без икакве важности да немамо Дубровчане.”¹⁰

Драгољуб Павловић, састављајући антологије, потврдио је све оно што је теоретски промишљао. Такође, самим тим што је песнике у различитим изборима представљао различитим песмама, он је обелоданио и читаоцима приближио већи део дубровачког песништва од 15. до 18. столећа. Као да је избором ових песама желео да покаже колико је дубровачка поезија обимна и тематски и мотивски разнолика, а песници – у свим видовима песништва врсни попут својих узора из других књижевности, а на првом месту, ипак, из италијанске књижевности.

Сходно томе, може се закључити да антологије дубровачког песништва представљају врхунац његовог бављења дубровачком књижевношћу и литературом. Њима је истакао и практично показао све вредности о којима је писао у студијама и радовима мањег обима. Сви аутори којима је више деценија посвећивао пажњу, а неким се враћао и више пута, нашли су своје место у избору антологијских песама. Такође, с обзиром на то да су антологије састављене након Другог светског рата, можда је Драгољуб Павловић њима желео да обнови и повећа интерес за дубровачку књижевност? Јер, свакако се дубровачка књижевност показује у потпунијем виду уз избор песништва аутора који су саставни део историје старијих епоха јужнословенских књижевности. У време када је саставио прву антологију 1950. године, подсетићемо

¹⁰ Б. Маринковић, *Скривени свей Владимира Ћоровића : ка усїосїављању целовїтїосїїи његової научної, књижевної и едиционої корїуса (између испїраживања и реконсїрукције)*, СПКД Просвјета, Билећа – Гацко 2006, 191.

још једном, било је прошло већ више од пола века од издања које је приредио Милан Решетар. Антологије су, на првом месту, биле намењене студентима који су изучавали старије епохе наше књижевности. Оне су, показало се касније, представљале и узор каснијим антологичарима.

И да се још једном вратимо на, у данашње време, често понављану и негативно популарну синтагму – „криза читања”. Иако је није тако дефинисао, Драгољуб Павловић свакако ју је био свестан, претпостављамо захваљујући свом тананом осећају за књижевност, али и рационалном приступу стварности. Приређујући песничка дела Џива Гундулића, давао је песничке одломке, остало је сажето препричавао. Приређујући, исто тако, одломке из средњовековних житија, беспрекорно тачно је проналазио кључна места, а одломци из *Житија св. Симеона* или *Житија св. Саве* у његовом избору и данас се сврставају у школске читанке (али то је већ тема за нова разматрања). Одговарајући на питања у вези са краћим спевовима – како оним религиозним, тако и оним комичним, опет је подвукао да је дубровачка лирика много више певана и рецитована, него што је читана и да су песме више служиле колективном него индивидуалном уметничком уживању. Краћи спевови, према његовом мишљењу, представљали су једину праву лектуру за оне који су осећали потребу да у часовима одмора прочитају књижевно дело на народном језику. Због разноврсне тематике и књижевне форме били су нарочито омиљени. Ово становиште заиста је оригинално и осветлило је значајан део литературе створане у Дубровнику. Може бити пак необично што је Драгољуб Павловић отворено изнео уверење да се и ондашњи читалац „с муком пробијао кроз мутне алегорије”¹¹ читајући, на пример, *Пилигрин*а Мавра Ветрановића. Ово је, вероватно тачно, и паралела са данашњим временом је неминовна. Можемо се запитати колико се, заправо, такво стање до данас променило? Још је необичнији његов суд да је *већ ондашњи читалац* (курзив Н. В.) и *Османа* с напором читао због компликованог ретроспективног начина излагања радње.¹² Краћи, комични спевови били су, као и данас, лаганији за читање, забавнији, а радња се пратила лако због занимљиве фабуле и много хумора.

На самом крају, још једно питање. Није ли „криза читања” у каквом год облику и у ком год времену била, ипак у вези са

¹¹ *Дубровачке ђојеме*, избор и редакцију извршио Драгољуб Павловић, Ново поколење, Београд, 1953, 8.

¹² Исто.

досадом? Овде ћу се, користећи слободу првог лица, присетити савета једног старог, мудрог професора, који ми је, на почетку наставничке каријере, рекао да нико од нас, у учионици, не би требало да буде досадан! Тога се присетим често, нарочито када се млади људи у клупама побуне да им је разумевање песама отежано, а да неке и нису претерано занимљиве. Тада у помоћ „позovem” Милана Решетара, који је, у предговору своје антологије, између осталог написао да неке песме дубровачких петраркиста „... до зла бога досађују читаоцу”¹³ (sic!). Онда кренемо даље, и дубровачка књижевност се отвори у свом најлепшем облику, а за многе ауторе заједно закључимо да превазилазе и наше савременике и да могу достојансвено да стоје раме уз раме са осталим писцима који су стварали на нашем језику.

¹³ М. Решетар, Исто, X.